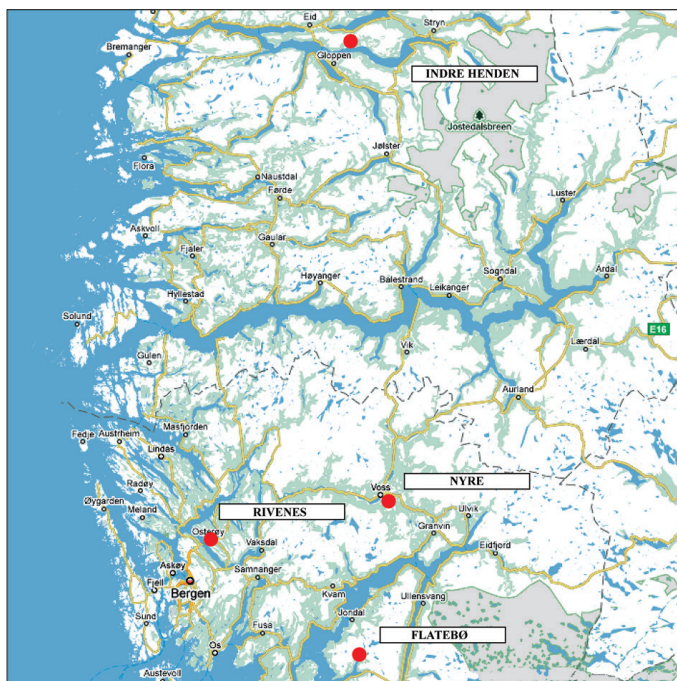

Spor av tidlig jordbruksbosetning i «marginalområder»

Utgangspunktet for dette arbeidet er trekk ved lokaliseringen av tidlige jordbruksbosetninger og fossile dyrkningsspør, basert på arkeologiske resultater fra fire områder i Hordaland og Sogn og Fjordane. Lokalitetene har blitt dokumentert i forbindelse med utgravninger og registreringer utover 2000-tallet (Figur 1). Den første lokaliteten ble undersøkt sommeren 2003 av Bergen Museum (nu Universitetsmuseet i Bergen), og er fra gården Indre Henden i Hennebygda, Nordfjord. Den andre lokaliteten ble undersøkt av museet sent på høsten 2005, og ligger på gården Flatebø innerst i Nordrepollen i Kvinnherad. De to andre lokalitetene ligger på gården Nyre på Voss og gården Rivenes ved Haus på Osterøya. Disse ble påvist i forbindelse med arkeologiske registreringer i regi av Hordaland fylkeskommune i løpet av sesongen 2006. Felles for lokalitetene er at en gjennom disse undersøkelsene har blitt oppmerksom på viktige lokaliseringsfaktorer for etableringen av dyrkningsarealer og tidlige jordbruksbosetninger i Vestlandets fjord- og dalområder.

Figur 1. Oversiktskart over undersøkelsesområdene på Vestlandet.

Topografien på de undersøkte områdene er særlig egnet til å belyse et etter hvert fremtredende trekk ved de tidligste fasene av jordbruksbosetningen på Vestlandet, der høytliggende og brattlendte utmarksområder i marginale deler av dagens gårder har blitt oppfattet som svært attraktive. Oppmerksomheten rundt dette forholdet begynte snarere som en tilfeldighet i forbindelse med undersøkelsen av registrerte dyrkningslag fra middelalder i Hennebygda i Nordfjord. Utfra antagelsen om et magert potensiale i et bratt og ulendt terreng, 140 m over fjorden i de øverste skråningene på gården Indre Henden, ble det lagt opp til en begrenset undersøkelse av et sett med dyrkningsprofiler.

Under åpningen av en profilsjakt med bevarte avsviingslag rett over undergrunnen, ble en oppmerksom på et område innenfor en liten brink hvor skråningen flatet noe ut. I utgangspunktet var det nærliggende å knytte den påviste dyrkningsaktiviteten til drift av marginalområder, knyttet til bosetning ved det sentrale gårdsområdet ned mot fjorden. Flateavdekningen av skråningen ut mot brinken resulterte imidlertid til svært overraskende funn av bosetningsspor i form av stolpehull, ildsted og overvannsgrøfter (Figur 2). Strukturene kunne relateres til fire ulike bygninger, både to- og treskipede med datering fra senneolitikum til keltertid (Olsen 2010). Ettersom husene var reist i en skråning med helningsvinkel tilsvarende 2,5 m fall innenfor en 11 m lang bygning, åpnet dette for nye vurderingskriterier av landskapet ved senere undersøkelser.

Figur 2. Lokaliseringen av bosetningsområdet på Indre Henden.

Dette ble gjeldende i forbindelse med en undersøkelse på gården Flatebø i Kvinnherad i slutten av oktober 2005 (Slinning 2007). Bakgrunnen for utgravningen var å forsøke å datere flere geiler som ble påvist ved overflaterregistrering i de øvre bakkene på gården. I forbindelse med maskinell snitting, ville en også forsøke å få fram mulige fossile dyrkningslag i tilknytning til de synlige strukturene. I tilsvarende bratte skråningar som i Hennebygda, rundt 80 m over Nordrepollen innerst i Maurangsfjorden, ble det også avdekket deler av et område med en svak utflating av terrenget. Ene halvdel av det åpnete feltet var forstyrret av moderne aktivitet. Under et gjenværende, tynt jorddekke frem mot bakkekanten i den vestre delen, fant en imidlertid bevarte rester av stolpehull, ildsted og et område med ardspor (Figur 3).

Med erfaring fra bevaringssituasjonen for strukturene avdekket på Indre Henden, viser denne type beliggenhet seg å være svært utsatt. Overdekningen i området innenfor slike brinker, blir gjerne svært tynn som følge av jordsig i forbindelse med reindannelse ut over bakkekanten, samt

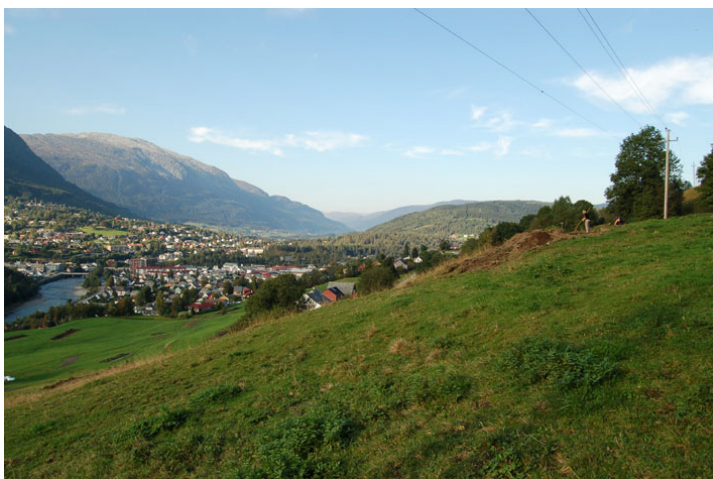
Figur 3. Lokaliseringen av bosetningsområdet på Flatebø.

moderne arronderinger. Slik sett skaves strukturene av gjennom tidens løp, og i flere tilfeller kan det bare være bunnskalkene igjen av eventuelle stolpehull. I en registreringssituasjon er dette klart problematisk, og et så unselig fyllskifte vil i utgangspunktet bli forkastet. I slike tilfeller er en derfor avhengig av å ta høyde for hvilken sammenheng fyllskiftet kan inngå i, og hvilke erosjonsprosesser det kan ha vært utsatt for. På Flatebø var overdekningen enkelte steder i dette feltet på knappe 15 cm, men det var likevel bevart en rekke med tre stolpehull, som trolig skriver seg fra den nedre gavlveggen i en mindre bygning. Det ene stolpehullet ble datert til en periode innenfor slutten av eldre bronsealder og begynnelsen av yngre bronsealder, 1390-970 f.Kr. (2 sigma: 2960 ± 70 BP, 1390-970 cal. BC) [Beta-210540].

Åkerlagene som ble påvist i forbindelse med undersøkelsen av geilene, viser en generell situasjon med sekvenser av dyrkning helt fra yngre bronsealder frem mot middelalderen i de øvre skråningene på Flatebø. Redeponert åkermasse i en av profilene ble sågar datert til midten av eldre bronsealder 1630-1440 f.Kr. (2 sigma: 3270 ± 40 BP, 1630-1440 cal. BC)

[Beta-210536]. Avsviings- og dyrkningslag påvist i en profilsjakt ca. 15 moh. i dagens sentrale dyrkningsområder, ble derimot datert til folkevandringstid og begynnelsen av merovingertid. En så begrenset punktundersøkelse er ikke tilstrekkelig for å vise de generelle trekkene ved arealutnyttelsen i de lavereliggende områdene, men det blir etter hvert tydelig at en høyt oppe i utmarken og i bratte bakker, har stort potensiale for funn av tidlig jordbruksbosetning med tilhørende dyrkningsspor.

Disse erfaringene kom også til nytte under en registrering på gården Nyre rett sør for Voss sentrum i september 2006. Etter å ha påvist et større bosetningsområde og dyrkningskontekster fra romertid til merovingertid, på en bred terrasseflate like ovenfor elva Vosso, tok en også sikte på å få gjennomført en utstrakt undersøkelse 80 m videre opp i de øverste skråningene. Metodisk medfører dette store utfordringer for bruken av gravemaskin, men av de 12 sjaktene en lykkes å avdekke maskinelt i det bratte terrenget, var 6 positive. Funnene innbefattet både kokegrop, bosetningsspor og fossile åkerlag. Dessverre foreligger det få dateringer, men en kokegrop ble datert til keltertid, og åkerlag fra to dyrkningsprofiler ga dateringer til yngre romertid og overgangen senneolittikum/eldre bronsealder (Berge 2006).

Figur 4. Undersøkellesområdet i de bratte skråningene under høyspentledningen. Nedenfor ligger den vide terrasseflaten med bosetninger fra romertid til merovingertid.

Med håp om finne bevarte rester av bosetningsspor på en skrånende terrasse, ble det åpnet en sjakt like innenfor en bakkekant nederst på terrassen (Figur 4). Det tynne matjordlaget ut mot kanten av brinken dekket flere strukturer, deriblant den nevnte kokegropen, men disse var svært skrinne og i dårlig forfatning. I tillegg til blant annet to ildsteder, ble flere av strukturene i utgangspunktet tolket som stolpehull. Imidlertid fortegnet de gjenværende restene seg som grunne skalker, og ble ikke gjenstand for videre dokumentasjon. I matjorden over området med ildstedene og de antatte stolpehullene, ble det derimot funnet en knakkestein. Denne skisserer en mulig ramme for hvilken sammenheng noe av den forhistoriske aktiviteten på terrasseflaten kan ha inngått i. Således er det også nærliggende å trekke inn den nevnte dateringen fra en dyrkningsprofil i tilsvarende høyde lengre nord i skråningen. Her ble et sjikt med avsviingspreget åkerjord datert til 1900-1530 f.Kr. (2 sigma: 3440 ± 70 BP, 1900-1530

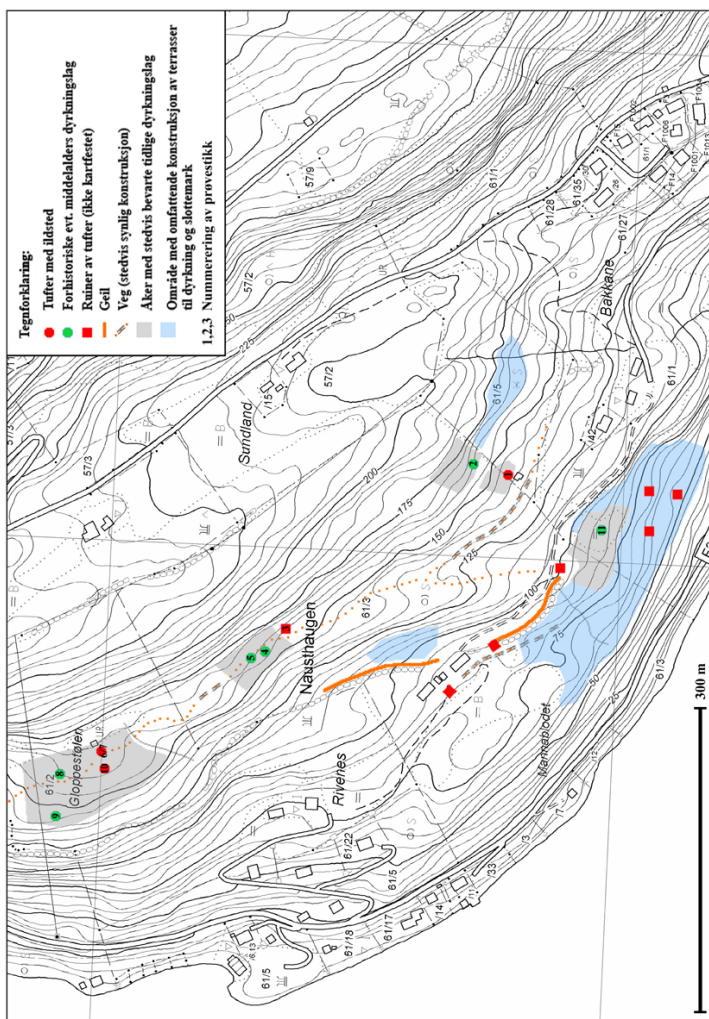
cal. BC), og om dette kan relateres til aktivitetssporene på terrassen eller ei, så reflekterer dette sannsynligvis den tidligste fasen med kultivering i bakkene på Nyre.

I forbindelse med kartlegging av mulighetene for framtidig boligutbygging ved Rivenes på vestsiden av Osterøya, ble det i regi av Hordaland fylkeskommune foretatt en kulturhistorisk forundersøkelse i juni 2006 (Slinning 2006). Dagens kulturlandskap på Rivenes er svært innholdsrikt, og framstår med høy grad av historisk autensitet. Oversiktskartet (Figur 5) viser de ulike forhistoriske kulturminnene og jordbruksstrukturene fra nyere tid som ble identifisert under den arkeologiske registrering. Forhistoriske bosetningsspor og område med forhistorisk dyrkning, ble påvist ved prøvestikk (nummerert fra 1-11). Den gamle bygdeveien er også i god stand, og blir fremdeles brukt til turvei. Denne veien kan ses på oversiktskartet like nord for prøvestikk nr. 11. På utskiftingskart fra 1917 utgjør den hovedferdselsåren oppe fra gården Sundland, gjennom de nedre delene av Rivenes, og ned til naustområdene i ei lita vik nede ved fjorden.

Ved den initielle vurderingen av potensialet for kulturminner i ulike arealer, er det erfaringsmessig sett beliggenheten til den historiske gården som vektlegges, samt dagens attraktive jordbruksområder. Etter dette mønsteret ble den arkeologiske registreringen først konsentrert til gårdsområdene ved den gamle bygdevegen på Rivenes, og i tilknytning til det omkringliggende kulturlandskapet med ruiner, steingarder og bakkemurer. Landskapet på Rivenes er i utgangspunktet svært brattlendt med steile berghammere og store steinurer, brutt opp av flere vide flater med jordbruksareal og et rekketun fra slutten av 1700 tallet. Utenfor de dyrkede bøene har steinurene gjennom årevis slit, blitt omdannet til et omfattende system av oppmurede dyrkningsterrasser. Denne delen av kulturlandskapet er sterkt preget av gjengroing, men i tilknytning til terrassene og bakkemurene kunne en også finne ruinene etter flere mindre gårdsbygninger.

Disse konstruksjonene er neppe forhistoriske, men en kan gjerne forvente at et gammelt kulturlandskap som dette har et eldre opphav. Ved å undersøke en naturlig skrånende gressbakke i det ellers urete området, ble det i prøvestikk nr. 11 påvist dyrknings- og avsviingslag som skriver seg fra merovingertid ca. 600-680 e.Kr. (2 sigma: 1400 ± 40 BP, 600-680 cal. AD) [Beta-223106]. Ettersom registreringen var definert som en forundersøkelse for å kartlegge potensialet for kulturminner i området, ble det på dette nivået ikke åpnet søkesjakter med gravemaskin. I den videre registreringen av de sentrale jordbruksområdene la en derfor vekt på kartleggingen av synlige strukturer i kulturlandskapet rundt rekketunet og bygdeveien. I disse områdene er det så langt kun merovingertidsdateringen som knytter driften av de historiske gårdsområdene tilbake til forhistorisk tid.

Imidlertid innbefattet undersøkelsesområdet også de bratte skrentene bak tunområdet, og på en liten utflating i bakken ovenfor bygdevegen, ble det i prøvestikk nr. 1 påvist et ildsted. Dette skriver seg antagelig fra ei tuft som har ligget på stedet hvor det i dag står godt bevarte ruiner etter en nyere tids bygning. Ildstedet ble datert til 410-210 f.Kr. (2 sigma: 2290 ± 50 BP, 410-340 cal. BC / 320-210 cal. BC) [Beta-223107], noe som tilsvarer en periode innenfor keltertid. Over ildstedslaget i det samme prøvestikk, kunne en i tillegg påvise fossile åkerlag. Lengre opp i skråninga i prøvestikk 2, ble det også dokumentert tidlige dyrkningslag i bunnen av ei åkerrein. I tillegg til gårdens innmark later det til at det er flere utmarksområder som har vært viktige dyrkningsareal, før de ble liggende utilgjengelig for moderne, mekanisert drift. Moderne drift kan i større grad ha fjernet sporene av forhistorisk aktivitet i det sentrale

Figur 5. Oversiktskart over forhistoriske kulturminner, samt ruiner og jordbruksstrukturer fra nyere tid på Rivenes.

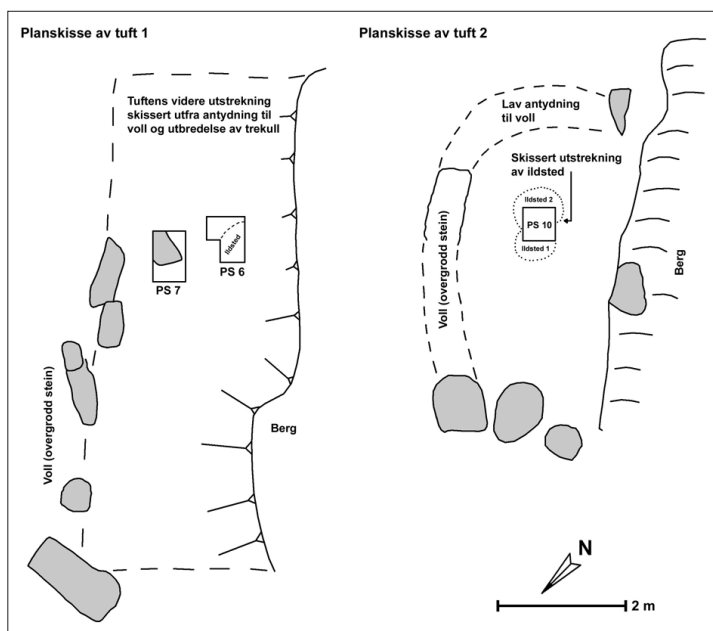
gårdsområdet, men i de ulendte skråningene ovenfor var det kun smale stier som ledet opp til dyrkningsarealene. Slik sett har disse mer marginale områdene blitt liggende igjen som uforstyrrede, fossile jordbruksareal, som utover i moderne tid har gått over til å bli benyttet til beite og slottemark.

Ved å følge en sti langs en fjellhille nordvestover fra gården, kommer en opp til en skrånende terrasseflate navngitt Glopestølen på kartet i figur 5. Den kronglete tilkomsten til denne terrassen, hvor hjuldrevne redskap ikke kommer frem, har ført til at den har blitt liggende uberørt av moderne jordbruksdrift. Terrassen har nå grodd til med gran og spredt løvskog, men innimellom trærne kunne en fortsatt se sporene etter to tufter i overflaten. Tuftene fortegner seg som spredte steinsetninger og lave jordvoller, inn mot et lavt berg langs den ene av langsiden (Figur 6 og 7).

Figur 6. Tuft 2. Jordboret markerer lokaliseringen av ildstedene.

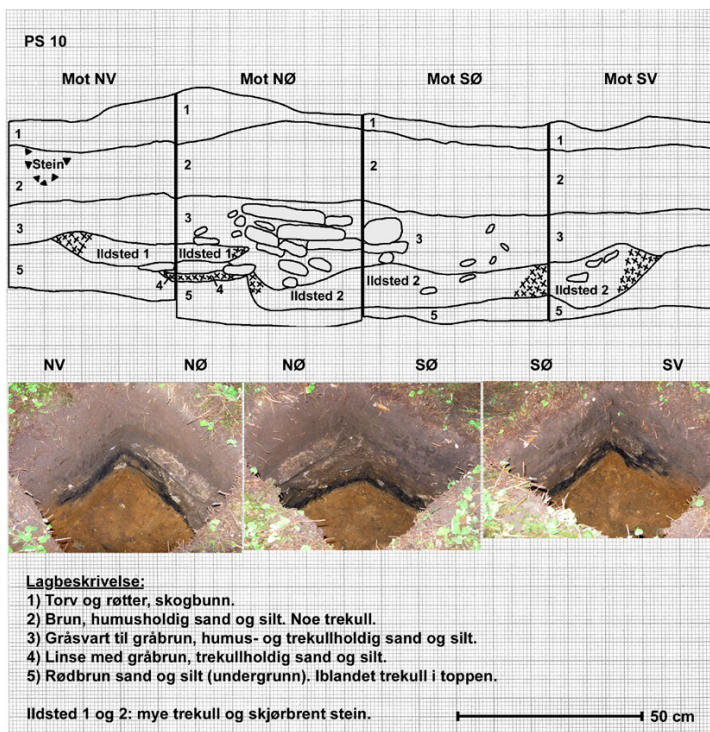
Etter indikasjoner på trekull i jordboret, ble det gravd to prøvestikk i tuft 1, og et prøvestikk i tuft 2. I prøvestikk nr. 6 i tuft 1, kunne en påvise et sterkt trekullholdig lag iblandet noe skjørbrent stein, som trolig kan knyttes til et ildsted anlagt inn mot berget i den ene langsiden av tuften. Like ved siden av i prøvestikk nr. 7, støtte en på et svært kompakt kulturlag med spredt trekull, hvilket er nærliggende å tolke som et hardtrampet jordgulv i tuften. Som en kan

Figur 7. Planskisse av tuft 1 og 2.

se utfra profildokumentasjonen av prøvestikk nr. 10, ble det i tuft 2 påvist to ildsteder som stratigrafisk lå tett over hverandre (Figur 8). Ildstedene framstår i profilen som to adskilte, svarte sjikt, tettpakket med trekull og enkelte skjørbrente steiner. Den horisontale avgrensningen av disse ildstedene i profilen var mer iøyenfallende enn avgrensningen av ildstedet i tuft 1. Ved sondering rundt prøvesticket etter de markante trekullsjiktene, var det i tillegg mulig å skissere den videre utstrekningen av ildstedene i flaten.

Med en antagelse om at tuftene kunne gi dateringer til middelalder eller vikingtid, ble derimot tidfestingen av ildstedene noe oppsiktsvekkende. Trekull fra ildstedet i tuft 1 ble datert til 2460-1940 f.Kr. (2 sigma: 3750 ± 80 BP, 2460-1940 cal. BC) [Beta-225521]. Det romslige standardavviket plasserer dateringen innenfor et tidsrom fra midten av mellomneolitikum periode B, og nesten hele senneolitikum. Det stratigrafisk sett eldste ildstedet som ble påvist i prøvestikk 10 i tuft 2, ble datert til eldre bronsealder, mellom 1760-1530 f.Kr. (2 sigma: 3380 ± 50 BP, 1760-1530 cal. BC) [Beta-223108]. Hvor vidt de synlige vollene skriver seg fra tufter knyttet til ildstedene fra slutten av steinalderen og begynnelsen av bronsealderen er så langt uvisst, men svaret på dette vil kunne bli belyst ved en mer omfattende arkeologisk undersøkelse.

Figur 8. Profildokumentasjon av prøvestikk 10.

Tufter med fremdeles synlige vollene i overflata fra så langt tilbake i tid er svært uvanlig, men i upløyd mark i perifer jordbruksområder, kjenner en tilfeller der tufter fra eldre tider av steinalderen avtegner seg som forsenkninger i terrenget. I det arkeologiske materialet fra

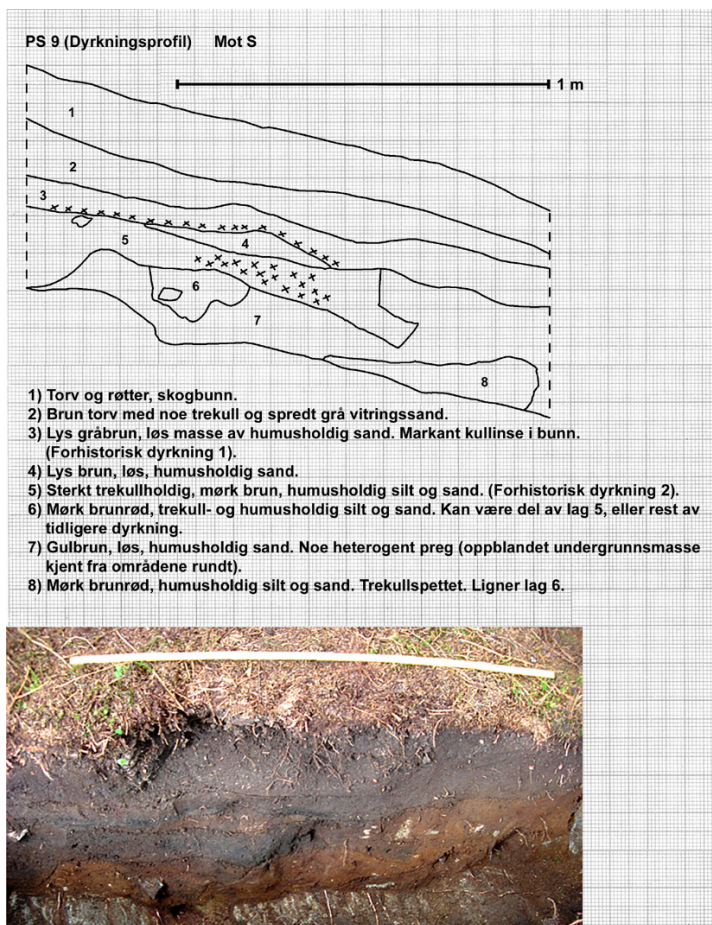
Vestlandet kan en her trekke frem de mesolittiske tuftene i Vingen i Nordfjord (Løddøen 2001). Når det gjelder tuftene på Gloppestølen er det også nærliggende å knytte bevaringen av veggvollene til yngre tiders bosetning på samme stedet. I tuft 2 blir flere sekvenser med bosetning indikert ved påvisning av to ildsteder i ulike nivå. Likeledes tyder resultatet fra prøvestikk 7 i tuft 1 på at tuften har blitt brukt i ulike perioder. Trekull fra det antatte jordgulvet som ble påvist i dette prøvestykket, ga datering til 10-250 e.Kr. (2 sigma: 1880 ± 60 BP, 10-250 cal. AD) [Beta-225520]. Med visshet om usikkerheten forbundet med enkeltstående dateringer fra registreringsundersøkelser, kan dette også tyde på flere aktivitetsfaser, der jordgulvet knyttes til bosetning i første del av romertid.

De eldste aktivitetssporene på Gloppestølen henger sannsynligvis sammen med den tidligste etableringen av jordbruksbosetning i området, og den skrånende terrassen rundt tuftene har antagelig alt fra den første tiden vært godt utnyttet til beite og oppdyrkede teiger. Fossile dyrkningslag ble påvist i prøvestikk 8, og i prøvestikk 9 lyktes det å få frem en tydelig dyrkningsprofil. I ei åkerrein lengst nede mot kanten av terrassen ca. 60 m nordvest for tuftene, ble prøvestikk 9 utvidet til en lengre profilsjakt med flere sekvenser av dyrkningslag (Figur 9). Det later opphavlig til å ha vært bart berg ut mot terrassekanten, men i nær samtid med ryddingen av vegetasjonen og den begynnende dyrkningen, har åkerjord og undergrunnsmasse lagt seg ut over berget. En plausibel årsakssammenheng er at dette skyldes jordsig og erosjon som følge av et mer åpent landskap, og denne dynamikken har stedvis skapt en omvendt stratigrafi i den nedre delen av profilen. Noe utblandet åkerjord (lag 8) har således blitt liggende under undergrunnspreget masse (lag 7), nederst i ei lomme rett på berget.

Åkermasse kan gjerne inneholde elementer fra ulike perioder med avsviing, drift og brakklegging, og framstår i fossilert tilstand som et blandet jordlag. En enkel datering av trekull fra ett dyrkningslag svarer til et tidsrom da denne jorden ble kultivert, men konkretiserer naturlig nok verken når dyrkningen av hvert enkelt lag tok til, eller ble avsluttet. Sannsynligvis inneholder åkerjorden i lag 8 spor fra den første avsviings- og dyrkningsaktiviteten på den delen av terrassen, men en AMS-datering, som foreligger fra dette laget, viser løselig til en periode av forhistorien da åkeren var i drift. Analysen av prøvematerialet fra lag 8 resulterte i en datering til 1650-1420 f.Kr. (2 sigma: 3260 ± 50 BP, 1650-1420 cal. BC) [Beta-223110], hvilket viser et rimelig sammenfall i tid med ildstedet i tuft 2 fra eldre bronsealder.

Ut fra den øvrige stratigrafien i dyrkningsprofilen, har i neste omgang lignende åkerjord som i lag 8, lagt seg til i et lite søkk over lag 7. Dette er dokumentert som lag 6 i profilen og kan trolig knyttes til de samme geomorfologiske prosessene med jordsig og erosjon. Like etter at berget har blitt dekt, trekkes dyrkningen videre ut mot terrassekanten, og et intakt åkerlag kan sees i lag 5. En konvensjonell datering fra lag 5 til 1650-1420 f.Kr. (2 sigma: 3260 ± 50 BP, 1650-1420 cal. BC) [Beta-223109], har identisk datering med lag 8. Dette indikerer at prosessene en ser spor av i bunn av dyrkningsprofilen, har foregått innenfor et avgrenset tidsrom i eldre bronsealder. Etter påvisningen av et etablert jordbruk i eldre bronsealder, med relasjon til samtidig bosetning lengre bak på terrassen, viser åkerlagene i lag 3 og 2 at dyrkningen fortsetter videre fremover i tid. Trolig gjennom både jernalder og inn i middelalderen, før området blir mer brukt til beitemark og slåttemark utover i moderne tid.

Hele den smale terrassen langs fjellsiden har åpenbart blitt lite attraktiv for noe annet enn beite og slått etter mekaniseringen av landbruket, og er nå gjengrodd med store grantrær og løvskog. Uframkommeligheten har ført til at fjellsiden har blitt liggende i fred for moderne

Figur 9. Profildokumentasjon av dyrkningslagene i det utvidede prøvestikk 9.

inngrep, og sammen med de omfattende muranleggene med geiler, terrasser og bakkegjerdar i de øvrige igjengrodde områdene på Rivenes, utgjør dette et enestående fossilt kulturlandskap med stor tidsdybde. Tidsspennet i aktivitetssporene gjør at en kan dokumentere utviklingen av jordbruksbosetning og driftsform, helt fra pionertiden med avsviing og rydding av vegetasjonen i slutten av steinalderen, fram mot avviklig av driften og gjengroing i vår tid.

Avsluttende tanker om etableringsfaktorer for tidlig jordbruksbosetning i daler og fjordlandskap

Resultatene fra disse undersøkelsene gir et viktig bidrag til den så langt begrensede kunnskapen en har om etableringen av jordbruksbosetningen langs fjordene og i dalsidene på Vestlandet. Et spørsmål som har blitt fremtredende i forbindelse med undersøkelsene er hvorfor det etter alt å dømme er de øvre skråningene i disse landskapene som først ryddes til jordbruksdrift. Flere variabler har nok vært medvirkende, hvor den mest åpenbare er at disse skråningene er varme og sør/vestvendte, der helningen gir den mest effektive vinkelen mot sola. Det er også

i de øvre bakkene, særlig i trange fjordarmer, at sola tar først om våren, og varer lengst utover høsten. Videre vil et skrånende terreng ha klare fordelaktige egenskaper som dyrkningsareal. Det vil i stor grad være selvdrenerende, og både når det gjelder rydding og pløying med manuelle redskaper og ard, vil det være lettest å fjerne stein og flytte jord i nedoverbakke.

Som især undersøkelsene i Hennebygda viser, har bratte bakker og skråninger heller ikke vært begrensninger for bosetningen. Derimot later det til at bosetning i disse høytliggende og brattlendte områdene kan ha vært foretrukket i den tidlige formen for jordbruksdrift. Det er således fristende å knytte et mulig behov for nærhet, og lett tilkomst og kontroll med spredte avlinger og beitende buskap, til reising av hus i så skrått og ulendt terreng. Behov for nærhet til avlinger og buskap, har antagelig vært avgjørende for den etter dagens målestokk, noe uventede og svært skrålendte plasseringen av bosetningene.

Det en også får inntrykk av her er de påfallende trekkene ved endringen i arealutnytingen. Gjennom pionertiden og overgangsprosessen gjennom keltetid, med endret driftsform med gjødsling og intensivering av jordbruket, viser disse lokalitetene en del av variasjonen i lokaliseringen. De viser hvilken betydning områder som nå regnes for utmark, og marginale deler av dagens gårder har hatt, før jordbruksbosetningen med intensiv dyrkning i romertid gjerne blir konsentrert til flattere terreng og vide terrasser. Disse undersøkelsene menes således å kunne tilføre flere variabler i hvordan vi tenker at mennesker har sett på landskapet i en jordbrukssammenheng.

Summary

The subject for this article is early farming settlements and prehistoric cultivation, based upon results from archaeological surveys and excavations in four areas in Western Norway. These investigations have brought to our attention essential factors of localization, related to the initial establishment of cultivated fields and early farming settlements in the fjords and valleys of Western Norway. Steep hillsides on high ground, in marginal parts of contemporary farms, were apparently once considered as the most attractive areas to the earliest cultivators. These results shed light to the variation in farming settlements, prior to the development of intensive cultivation methods, and the consolidation of farms to lower, level terraces during the Roman Iron Age. This also reveals the potential and importance of marginal areas, later defined as rugged outlying fields, merely suitable for grazing or haying.

Litteratur

- Berge, V. 2006. *Kulturhistoriske registreringar på Nyre, gnr. 194 og 195, Voss kommune*. Kulturhistoriske registreringar, rapport 9, 2006. Kultur- og idrettsavdelinga, seksjon for kulturminnevern og museum, Hordaland Fylkeskommune.
- Lødøen, T.K. 2001. Interpretation of Stone Age ideology based on rock art, structures and artifacts in the Vingen area, Western Norway. I: Helskog, K. (red.) *Theoretical Perspectives in Rock Art Research*. Oslo. Novus forlag.
- Olsen, A.B. 2010. *Arkeologisk undersøkelse av lokalitet med hustuffer fra senneolittikum, bronsealder og førromersk jernalder i Hennebygda. Indre Henden, Eid kommune, Sogn og Fjordane*. Upublisert utgravningsrapport ved Bergen Museum, Seksjon for Ytre Kulturminnevern, Universitetet i Bergen.
- Slinning, T. 2006. *Kulturhistoriske registreringar på Rivenes, gnr. 61, bnr. 1, 2, 3 og 5, Osterøy kommune*. Kulturhistoriske registreringar, rapport 14, 2006. Kultur- og idrettsavdelinga, seksjon for kulturminnevern og museum, Hordaland Fylkeskommune.

Tore Slinning

Slinning, T. 2007. *Arkeologiske undersøkelser av forhistorisk jordbruk og bosetning på Flatebø i Nordrepollen i Kvinnherad. Flatebø (gnr. 54, bnr. 2), Kvinnherad kommune, Hordaland 2005.* Upublisert utgravningsrapport ved Bergen Museum, Seksjon for Ytre Kulturminnevern, Universitetet i Bergen.